

MAKTABGA TAYYORGARLIK GURUHI BOLALARINING O'QUV FAOLIYATIDA O'ZINI NAZORAT QILISHNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YONDASHISHLARI

Абдуллаева Лола Учкуневна

Низомий номидаги ТДПУ нинг мустақил изланувчиси

Annotatsiya: Maqolada "o'zini o'zi nazorat qilish" tushunchasi mohiyati ochib berilgan va uning maktabgacha yoshdagi tarbiyalanuvchilar rivojlanishining ahamiyati ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, katta yoshdagi tarbiyalanuvchilar, o'zini ozi nazorat qilish, tasodifiylik.

O'z-o'zini nazorat qilish - kamchiliklar va xatolarning oldini olish yoki aniqlashga qaratilgan inson faoliyatining har qanday turining asosiy qismidir. Ya'ni, o'zini o'zi nazorat qilish yordamida, odam har doim o'yinda, ishda yoki o'qishda nima bo'lishidan qat'i nazar, o'z harakatlarining to'g'riligini anglaydi.

Ta'lim faoliyatini tashkillashtirish bolalarda mustaqil ravishda mustaqil ta'lim vazifalarini belgilash, o'quv faoliyatini rejalashtirish, amalga oshirish uchun o'quv tadbirlarini tanlash, ish jarayonini kuzatish va natijalarni baholash qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi.

Zamonaviy ta'lim sharoitida, u maktab yoki maktabgacha ta'lim tashkiloti bo'lsin, bola o'zini baholash va nazorat qilish ehtiyojidan ozod qilinadi. Shu munosabat bilan, bolaning ta'lim faoliyati asta-sekin baholovchi va nazorat qiluvchi tarkibiy qismlarni va shu sababli ichki yo'naltiruvchi va rag'batlantiruvchi asosni yo'qotmoqda.

Ta'kidlash joizki, amalda, bolaning tashqi nazorati natijaga qarab ustunlik qiladi, bu yerda har bir qadamning to'g'riligi va har bir qadamni emas, balki natijani emas, balki individual jarayonlar ketma-ketligi tekshiriladi. Bu bo'lajak o'quvchilarda o'zini o'zi nazorat qilish qobiliyatini rivojlantirishga imkon bermaydi [3, 119-b].

Bu katta yoshdagi maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilarida, chalg'itmaslik uchun bolalar turli usullarni qo'llashni boshlaydilar. Motor sezgilarining nazorati ostida ular o'zlarining xatti-harakatlarini boshqarishni boshlaydilar. Katta yoshli bola ancha vaqt davomida sobit pozitsiyani saqlab qoladi, bu esa ulardan ko'p harakat talab etmaydi [12, 220-b].

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ichki aqliy tekislikda sodir bo'ladigan ruhiy jarayonlar tasodifiylikka aylanadi: tasavvur, idrok va nutq, fikrlash, xotira. Xuddi shu yoshda, kattalar bilan muloqotda tasodifiylik shakllanadi. Voyaga yetgan kishining so'rovlari va topshiriqlari bilan bog'liqlik, taklif qilingan qoidalarga muvofiq ularni

qabul qilish va bajarish qobiliyati muloqotning tasodifiyligining ko'rsatkichidir. Bu tasodifiylikning asosiy xususiyatlari bo'lgan anglash va xabardor bo'lishdir [12, 221-b].

O'yinda rol o'ynash - bu bolaning xatti-harakatlarini boshqarishga yordam beradigan tashqi ustun. Qoidalar to'g'ridan-to'g'ri bolaga tegishli emas, balki rol orqali amalga oshiriladi. Tarbiyachi bolaning harakatlarini rag'batlantiradi va ularni amalga oshirishga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun qoidali rol o'ynash o'yiniga rioya qilish qiyin emas va bu qoidalar hayotda buzilishi mumkin. Katta maktabgacha yoshdagi tarbiyalanuvchilar o'zlarini, ularning imidjlarini o'z vaqtida ko'rishlari mumkin (nima qilaman yoki nima qildim, nima qila olaman).

Bolalarning tasodifiylik bilan xatti-harakatlarining rivojlanishi o'z-o'zini anglash va faoliyatning individual komponentlari bilan bog'liq. 5 yoshga kelib, bola nafaqat maqsadlar va ob'ektlarni, balki ular bilan ishlash usullarini ham aniqlaydi. Va 6 yoshga kelib, qurilish ishlari tajribasi umumlashtiriladi. Bolaning o'z faolligi va tashabbusi tasodifiy xatti-harakatlarning shakllanishidan dalolat beradi. Bola tarbiyachining ko'rsatmalariga amal qiladi: "Mushukni rasmini chiz", "Bor qo'lingni yuv", "O'yinchoqlarni yig'ishtir" va u o'zing maqsadga erishishda tashabbus ko'rsat: "Keling xor bo'lib kuylaymiz", "Ketdik, Onalar-qizlarni o'ynaymiz". Tasodifiylikning ko'rsatkichi - bu o'z harakatlarini rejalashtirish va tashkil qilish, maqsadlarni belgilash va o'zini aktyor sifatida tanib olishda bolaning kattalarnikidan nisbiy mustaqilligi. Mustaqil faoliyatda bola tashqi nazorat bo'lmasa, axloqiy meyorini tez-tez va osonlikcha buzadi. Bu ularning harakatlarini tartibga solishning ichki mexanizmining shakllanmaganligidan dalolat beradi. Tasodifiylik, shuningdek, o'z harakatlariga ma'nolarni qo'shish qobiliyatini, o'zlarining o'tmish tajribalarini hisobga olishni, bu harakatlar nima uchun amalga oshirilayotganligini tushunishni ham beradi. Masalan, agar bolalar onasi qilgan sovg'asi uchun qanchalik baxtli bo'lishini tushunishlari va tasavvur qilishlari mumkin bo'lsa, unda ularga bu ishni bajarish oson bo'ladi.

O'z-o'zini nazorat qilish asosida, o'z faoliyatini tartibga solish shakllanadi. O'zlarining xatti-harakatlarini nazorat qilishning dastlabki shartlari yosh maktabgacha tarbiyalanuvchida paydo bo'ladi, bu bolaning mustaqillikka intilishidan kelib chiqadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda qoidalar, natijalar va harakatlar tartibidan xabardorlik o'zini o'zi nazorat qilishni shakllantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolada o'zini o'zi nazorat qilishni rivojlanishida ikki jihat ajralib turadi:

- o'z-o'zini tekshirish usullarini ishlab chiqish;
- ularning ishini moslashtirish va tekshirish zaruriyatini ishlab chiqish.

Maktabgacha yoshdagi bolalar katta yoshlilarning talablarini yaxshi bilishadi, lekin har doim ham ular bilan o'z faoliyatini muvofiqlashtira olmaydilar. Agar o'qituvchi talab qilsa, ular o'z-o'zini tekshiribko'rishlariga murojaat qilishlari osonroq. Va agar bola qiyinchiliklarga duch kelsa va ishning to'g'riligiga shubha tug'dirsa, o'zini o'zi nazorat qilish zaruriyati paydo bo'ladi. Bolani asosan natijaga jalb qiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, kattalar rahbarligisiz katta yoshdagi bolalarda o'z-o'zini nazorat qilish talab etilmasligi mumkin. Muvaffaqiyatli ravishda o'zini o'zi nazorat qilish maktabgacha yoshdagi tarbiyalanuvchilar tomonidan bir-birlarini o'zaro nazorat qilish natijasida yuzaga keladi.

Bolalar o'zaro nazorat paytida "boshqaruvchi" va "ijrochi" funktsiyalarini o'zgartirganlarida, ularning ishlariga bo'lgan talablar ortadi, uni boshqalarning ishi bilan solishtirish istagi paydo bo'ladi, buni yaxshiroq qilish istagi paydo bo'ladi. Ya'ni, o'zaro nazorat bu o'z-o'zini boshqarishning rivojlanishiga turtki bo'lib, faoliyatni qoidaga muvofiqlashtirish qobiliyatini talab qiladi [12, 224-b.].

Maktabgacha katta yoshdagi tarbiyalanuvchilarda o'z-o'zini nazorat qilishdagi kamchiliklarni tuzatish va bartaraf etishga qaratilgan faoliyat sifatida ishlaydi. Ammo, bolalar o'zlaridan ko'ra tengdoshlarini nazorat qilishi osonroq. Bolalarda o'zini o'zi nazorat qilishning paydo bo'lishi, ya'ni, o'z xatti-harakatlarini (va so'zlarini) o'rgatilgan narsalar bilan taqqoslash qobiliyati ta'lim faoliyati rivojlanishidagi muhim bosqichdir [8, 478-b].

Bolalar o'zlarini, o'zlarini tomosha qilishni va ularga berilgan ko'rsatma va tushuntirishni nazorat qilishni boshlaydilar. Bolalarda ish jarayonini diqqat bilan rivojlantirish uchun asos aynan shunday o'zini tuta bilishdir. Bu qurishni, chizishni boshlashdan oldin, bolalar pauza qiladilar va keyin ishga kirishadilar. O'z-o'zini nazrat qilish bolalar ruhiyatida, harakatlar rejimida sezilarli o'zgarishlarga olib keladi. Bolalar nafaqat ko'rsatmalarni "tinglashadi", balki ularni "eshitishadi", ularni o'z ishlarida ishlatishadi. Bolalarda "tinglash" qobiliyati maktabgacha ta'lim tashkilotida olib borilgan tarbiyaviy ishlarning natijasidir. "Eshitish" qobiliyati katta yoshdagi odamlarning reaksiyalari bilan bog'liq - bola biron narsani orqaga surishni so'raydi, savol beradi, tushuntirishni so'raydi va hokazo. [6, 228-b]

Bu shuni ko'rsatadiki, bolalar bajaradigan ishlariga qiziqish bildirishadi va ular buni oddiy itoatkorlik bilan qilmaydi. O'z-o'zini boshqarishning paydo bo'lishi - bu o'rganish ta'siri ostida bolaning xatti-harakati va ongida sodir bo'ladigan o'zgarishlarni ko'rsatadigan eng muhim dalil.

Bolalar ruhiyatida sezilarli o'zgarishlar ro'y beradi, ko'pincha duch keladigan bir-biriga mexanik taqlid yo'q qilinadi. O'z-o'zini nazorat qilishni rivojlantiradigan bolalar shou va tushuntirishga tayanib, endi boshqa bolaning noto'g'ri harakatlariga e'tibor bermaydilar. Xatti-harakatlarning mustaqilligi, kontsentratsiyasi xatti-harakatlaridagi tashqi ko'rinish o'zini o'zi boshqarish bilan bog'liq va mashg'ulot amaliyotiga bog'liq. Umuman olganda, bolalar diqqatli, yo'naltirilgan bo'lishi kerakligi haqida eslatmalarga muhtoj emas, chunki o'quv jarayonining o'zi bolalarga va ularning xatti-harakatlariga intizomli ta'sir ko'rsatadi [7, 87-b].

Ko'pincha boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar o'zini tuta bilish darajasining pastligi haddan tashqari faollik, aqliy, axloqiy, hissiy rivojlanishdagi kechikishlar bilan birga keladi. Maktab topshiriqlarini bajarishdagi qiyinchiliklar faolligi yuqori bo'lgan

bolalarda yuzaga keladi, chunki ular uchun xotirjam o'tirish va diqqatni jamlash qiyinroq. Ular nazorat qilish va o'zini o'zi boshqarish harakatlarini o'zlashtirishda qiyinchiliklarga ega. Va bu ta'lim faoliyatining muhim tarkibiy qismlaridan biridir [10, 558-b].

D.B. Elkonin va V.V. Davydovlarning ta'kidlashicha, nazorat qilish harakati maktab o'quvchilarining o'quv faoliyatining yaxlit tuzilishi doirasida ko'rib chiqiladi. Shunday qilib, D.B. Elkoninning fikriga ko'ra, o'zini o'zi boshqarish va nazorat qilish, avvalo, o'z harakatlarining bir qismi bo'lgan operatsiyalarning to'g'riligi va to'liqligini nazorat qilishni tushunish kerak [11, 254-b].

Harakatda ijro etuvchi, indikativ va boshqarish funktsiyalari bajariladi. N.F. Talizinaning ta'kidlashicha, insonning har qanday harakati "boshqarish organi", ijro etuvchi "ishchi organ", kuzatuv va taqqoslash mexanizmini o'z ichiga olgan nazoratning mikrotizimi hisoblanadi [11, 258-b].

P.Ya. Galperin boshchiligidagi bir guruh psixologlar nazorat qilishni ixtiyoriy diqqatning shakli sifatida o'rgangan, diqqat bu nazorat, ammo har bir nazorat diqqat emasligini ta'kidlaydi. Aynan mana shu qoida tarbiyaviy faoliyatni boshqarish xususiyatlarini tushunishga mos keladi [11, 262-b].

L.V. Bertsaning ta'kidlashicha, agar kishi o'z harakatlarini namuna bilan taqqoslasa, u ixtiyoriy e'tibor shaklida nazoratdan foydalanadi. Talaba yetarli darajada harakat qilish usullarini izlayotgan ta'lim faoliyatida u ixtiyoriy e'tibor shaklida nazoratdan foydalana olmaydi. Shuningdek, u o'quv faoliyati ustidan nazorat qilish kerakligini aytadi, bu ob'ektiv harakatning uni amalga oshirish shartlari va kutilgan natijalar bilan o'zaro bog'liqligi. Bertsfau faol va samarali nazoratni ta'kidlaydi. Masalan, ma'lum bir ta'lim muammosini hal qilishning zarur usullarini izlayotganda, talabalar taklif etilgan harakat usullarini ichki ravishda o'ynashlari va ularni kutilgan natijalar bilan taqqoslashlari kerak. Bu profilaktik nazorat. Agar talaba harakat usulini o'zgartirib, uni yangidan qursa, u boshqa boshqaruv turidan foydalanadi: u biron bir usulni tanlamaydi, balki uni o'zi (yoki o'qituvchining yordami bilan) quradi. Shunday qilib, refleksiv boshqarish amalga oshiriladi.

D.B. Elkonin ta'lim faoliyatida nazoratning ikki turini ta'kidlaydi:

- natijani nazorat qilish topshiriq bajarilgan yoki qilinmaganligi, uning qanchalik sifatli ekanligi asosida amalga oshiriladi. Agar talaba xatoga yo'l qo'ygan bo'lsa, nazorat jarayoniga qaytadi defan ma'no bor;

- jarayonni nazorat qilish - bu natijani olish usullari, operatsiyalari va harakatlarini aniqlashtirish. Ushbu nazorat uchun siz talabalarning tartibini, ishlash usulini bilishi kerak [11, 259-b].

M.V. Gamezo nazorat harakati bu harakat, tashqi tomondan o'rnatilgan loyiha bilan xatti-harakatlarning o'zaro bog'liqligi deb hisoblagan. U nazoratning uch turini aniqlaydi:

- natija bo'yicha (yakuniy nazorat),
- tezkor (harakat yo'nalishini kuzatish, faoliyatni to'g'rilash),
- istiqbolli (yaqinlashib kelayotgan tadbirlar va ularni amalga oshirish imkoniyatlarini taqqoslash, oldinda bir nechta operatsiyalarni bajarish uchun sozlash).

O'z-o'zini nazorat qilish 3 jihatni o'z ichiga oladi:

- haqiqiy harakat va tasvirni taqqoslash jarayoni;
- harakatning kerakli natijasi tasviri;
- harakatni tuzatish va davom ettirish to'g'risida qaror qabul qilish [2, 358- b.].

Bu subyektning uni amalga oshirish ustidan ichki nazoratining tuzilishi. G.V. Repkina va E.V. Zaykalar o'quv mashg'ulotlarining meyorida olib borilishining asosiy sharti ularning bajarilishini nazorat qilishning mavjudligi ekanligini isbotladi [1, 208- b].

O'qitishning dastlabki bosqichida o'zini o'zi nazorat qilish namunaga, so'ngra g'oyaga muvofiq amalga oshiriladi va nihoyat namunalarning umumlashtirilgan namoyishiga asoslanadi. Bajarilgan vazifalar natijalarini bajarilgan harakatlar bilan taqqoslash qobiliyati o'quvchining o'quv faoliyatida o'zini o'zi nazorat qilishning boshlang'ich turlari shakllanganligidan dalolat beradi [9, p. 38].

E.V. Zayka va G.V. Repkinlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'zini o'zi nazorat qilishning quyidagi rivojlanish darajalarini aniqladi:

- nazoratning yo'qligi;
- ixtiyoriy e'tibor darajasida nazorat qilish (ongli va ongsiz);
- ixtiyoriy e'tibor darajasida potentsial nazorat (xatolarini tuzatadi, o'z harakatlarini tushuntiradi);
- ixtiyoriy e'tibor darajasida amaldagi nazorat (o'rganilgan umumiy harakatlar sxemasi bilan muammoni hal qilish jarayoni bilan muvaffaqiyatli bog'liq);
- potentsial reflektiv nazorat;
- haqiqiy reflektiv nazorat (xatolarni mustaqil ravishda aniqlaydi) [4, 247-b].

Shunday qilib, ta'lim faoliyatida o'zini o'zi nazorat qilish - bu obyektiv harakatning uni amalga oshirish shartlari va kutilgan natijalar bilan bog'liqligi.

Namuna bilan bajarilgan harakatlarni taqqoslash, ularning harakatlarining natijalarini oldindan ko'rish va xatolarning oldini olish imkoniyati mavjud bo'lganda, o'zini o'zi nazorat qilish rivojlangan deb hisoblanadi. Shuni yodda tutish kerakki, maktabgacha katta yoshdagi bolalarda o'zini o'zi nazorat qilish qobiliyatini rivojlantirish muammosi, bolalarning shaxsiy va kognitiv sohasini rivojlantirishdagi muhim rolga qaramay, juda yaxshi tushunilmaydi [5, 118-b].

Foydalaniilgan adabiiyotlar ro'yxati:

1. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте. - СПб.: Питер, 2009. – 400 с.
2. Гамезо М. В., Петрова Е. А., Орлова Л. М. Возрастная и педагогическая психология. - М.: Педагогическое общество России, 2003. – 512 с.
3. Гиппенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию. Курс лекций. М.: «ЧеРо», при участии издательства «Юрайт», 2002. – 336 с.
4. Давыдов В. В. Психологические проблемы учебной деятельности школьника. - М.: Педагогика, 1977. – 308 с.
5. Зак А. З. Развитие умственных способностей младших школьников. - М.: ВЛАДОС, 1994. – 320 с.
6. Зеньковский В. В. Психология детства. -Екатеринбург: Деловая книга, 1995. – 350 с.
7. Зимняя И. А. Педагогическая психология. - М.: Издательская корпорация «Логос», 1999. – 384 с.
8. Немов Р. С. Общие основы психологии. - М.: ВЛАДОС, 2006.– 687 с.
9. Репкина Г. В., Заика Е. В. Оценка уровня сформированности учебной деятельности. - Томск: Пеленг, 1993. – 61 с.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. - СПб.: Питер, 2000. – 712 с.
11. Семенюк Л. М. Хрестоматия по возрастной психологии. - М.: Институт практической психологии, 1996. – 304 с.
12. Урунтаева Г. А. Дошкольная психология. – М.: Академия, 2001. – 336 с.
13. У Ёзиева, Ф Абдиева Мактабгача таълим ташкилоти самарадорлигини оширишда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш муаммолари Общество и инновации 2 (11/С), 111-114
14. Ф Абдиева Мактабгача Таълим Ташкилоти Директорларининг Бошқарув Маданиятини Такомиллаштириш Ссиенсе анд инноватион 1 (Б8), 2154-2156
15. ФФ қизи Абдиева Мактабгача Таълим Ташкилоти Раҳбарининг Бошқарув Маданиятини Инновацион Ёндашувлар Асосида Ривожлантириш Механизмлари интернационал сонференсес 1 (2), 397-400